

Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση

Τόμ. 1 (2009)

1ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο «Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία»

Μια πρόταση προετοιμασίας επίσκεψης στο μουσείο με Τ.Π.Ε. .

Αικατερίνη Κωστή

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κωστή Α. (2024). Μια πρόταση προετοιμασίας επίσκεψης στο μουσείο με Τ.Π.Ε. . *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση*, 1, 422–428. ανακτήθηκε από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/6540>

Μια πρόταση προετοιμασίας επίσκεψης στο μουσείο με Τ.Π.Ε.

Κωστή Αικατερίνη

Εκπαιδευτικός-Μουσειολόγος (Μ.Α.), Γραφείο Πολιτιστικών Θεμάτων και Καλλιτεχνικών Αγώνων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Αττικής
kaiste@ath.forthnet.gr

Περίληψη

Ζητούμενο του σύγχρονου σχολείου είναι η δημιουργία «μοναδικών κι ανεπανάληπτων» εμπειριών μέσα κι έξω από αυτό, οι οποίες θα οδηγήσουν τους μαθητές στην «πραγματική» κατανόηση του κόσμου (Μούλιου 2005). Τα μουσεία παρέχουν πολλαπλές σχετικές ευκαιρίες, αρκεί οι επισκέψεις σε αυτά να γίνονται σύμφωνα με τις αρχές που ορίζει η σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική (Νικονάνου 2005). Εδώ προτείνεται ένα πλαίσιο προετοιμασίας επίσκεψης σε μουσείο μέσω της χρήσης των Τ.Π.Ε. με στόχο οι μαθητές να προετοιμαστούν γνωσιολογικά και ψυχολογικά για να έρθουν σε επαφή με τα αυθεντικά μουσειακά εκθέματα.

Λέξεις κλειδιά: Προετοιμασία, μουσείο, Word.

1. Εισαγωγή

Ένα επιτυχημένο πρόγραμμα επίσκεψης σε μουσείο ή άλλο χώρο πολιτισμικής αναφοράς προϋποθέτει κατάλληλη προετοιμασία των μαθητών στην τάξη· η προετοιμασία αυτή μπορεί να αφορά σε θέματα σχετικά με την έννοια του μουσείου, το θεσμό, τα είδη των συλλογών, τη χρησιμότητά τους στην κοινωνία, τα σχετικά επαγγέλματα. Παράλληλα οι μαθητές πρέπει να ενημερώνονται για το μουσείο που θα επισκεφτούν, την ιστορία του, τις συλλογές του, τον τόπο όπου βρίσκεται, αλλά και για λεπτομέρειες σχετικά με τη μεταφορά, την ώρα συνάντησης, το μεταφορικό μέσο που θα χρησιμοποιηθεί, το χρόνο που απαιτείται. Αναγκαία, επίσης, προϋπόθεση είναι η γνωριμία με μερικά από τα εκθέματα που θα αξιοποιηθούν στο μουσείο, ώστε να ενεργοποιηθεί το ενδιαφέρον των μαθητών, να εξοικειωθούν με την απαιτούμενη ορολογία και τις νέες έννοιες και να κατανοήσουν τη σύνδεση της επίσκεψης με το αναλυτικό πρόγραμμα (Αλκηστis 1996, Δάλκος 2000, Χαλκιά 2002).

Στην παρούσα εισήγηση προτείνεται ως παράδειγμα ένα πλαίσιο προετοιμασίας στην τάξη μιας επίσκεψης ομάδας μαθητών Α΄ Τάξης Ενιαίου Λυκείου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, με αφορμή τη διδασκαλία του Μυκηναϊκού Πολιτισμού στο μάθημα της Ιστορίας της αντίστοιχης τάξης· η προετοιμασία θα γίνει με χρήση φύλλων εργασίας στα οποία ως τεχνολογικά εργαλεία θα αξιοποιηθούν το λογισμικό επεξεργασίας κειμένου (Word) και το διαδίκτυο (Internet).

2. Παιδαγωγικός Σχεδιασμός

2.1. Σκοπός και στόχοι

Σκοπός της διαμόρφωσης των συγκεκριμένων φύλλων εργασίας είναι με βάση αυτά να προετοιμαστούν οι μαθητές για την επίσκεψή τους στο μουσείο.

Ειδικότεροι γνωστικοί-μαθησιακοί στόχοι είναι οι μαθητές:

- Να κατανοήσουν την έννοια «μουσείο», το θεσμό και τη χρησιμότητα, τα αντικείμενα-εκθέματα και τα είδη τους, τα σχετικά επαγγέλματα,
- Να διαμορφώσουν κώδικα συμπεριφοράς στο μουσείο,
- Να εξοικειωθούν με το συγκεκριμένο μουσείο, το χώρο, την ιστορία, το περιεχόμενο των συλλογών του,
- Να έρθουν σε επαφή με μερικά από τα εκθέματα που θα αξιοποιηθούν στο μουσείο,
- Να προσεγγίσουν το θέμα διαθεματικά, με ταυτόχρονη αξιοποίηση των μαθημάτων της Ιστορίας, της Έκφρασης-Έκθεσης (περίληψη, κώδικες επικοινωνίας), της λογικομαθηματικής σκέψης, αλλά και του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού.

Παιδαγωγικοί στόχοι είναι οι μαθητές:

- Να ασκηθούν σε μεθόδους ενεργητικής μάθησης, με έμφαση στη διαδικασία,
- Να αναπτύξουν έρευνα σύμφωνα με τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα,
- Να εργαστούν σύμφωνα με τις προσωπικές τους κλίσεις,
- Να έρθουν σε επαφή με τη διερευνητική μέθοδο,
- Να συνεργαστούν για την εξαγωγή συμπερασμάτων, σύμφωνα με τις αρχές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας,
- Να αναγνωρίσουν την αξία της συνεργασίας ως βασικού στοιχείου όχι μόνο της σχολικής, αλλά και της καθημερινής ζωής και της ζωής των ενηλίκων,
- Να αποκτήσουν αυτοπεποίθηση από τη συμμετοχή τους σε μια σύνθετη διαδικασία.

Τεχνολογικοί στόχοι, τέλος, είναι οι μαθητές:

- Να εξοικειωθούν με τα εργαλεία του Word,
- Να εξοικειωθούν με την αξιοποίηση πηγών από το Internet,
- Να αναπτύξουν «ηλεκτρονική κουλτούρα».

2.2. Προσδοκώμενη μαθησιακή διαδικασία

Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση στοχεύει στη διαμόρφωση ενός μαθησιακού περιβάλλοντος πέρα από το βιβλιοκεντρικό – δασκαλοκεντρικό παραδοσιακό μοντέλο μάθησης. Όπως γίνεται φανερό και από την στοχοθεσία, τα προτεινόμενα εδώ φύλλα εργασίας επιδιώκουν οι μαθητές να γνωρίσουν τις προς εξέταση έννοιες με πειραματισμό, πρακτική εφαρμογή και κατανόηση των δομών τους, σύμφωνα με τις αρχές της ανακαλυπτικής μάθησης του Bruner, να εμπλακούν σύμφωνα με τα δικά τους ενδιαφέροντα και εμπειρίες και να δομήσουν προβληματισμό, ιδέες και γνώση, σύμφωνα με τις αρχές του εποικοδομισμού του Piaget και να συναγάγουν τα συμπεράσματά τους στο πλαίσιο συνεργατικών δραστηριοτήτων, σύμφωνα με την κοινωνικοπολιτισμική θεωρία του Vygotsky και τη θεωρία δραστηριότητας των επιγόνων του (Δαγδιλέλης & Παπαδόπουλος 2008, Καμμάς κ.κ.).

2.3. Διδακτική διαδικασία και αξιοποίηση

Κατά την επεξεργασία των φύλλων εργασίας στο εργαστήριο των υπολογιστών, ο διδάσκων, σύμφωνα με τις αρχές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας, χωρίζει τους μαθητές σε ομάδες τεσσάρων ατόμων (Ματσαγγούρας 2004) που θα εμπλακούν σε δραστηριότητες επίλυσης προβλημάτων με βιωματικό και διαθεματικό χαρακτήρα (Δαγδιλέλης & Παπαδόπουλος 2008). Για την ευχερέστερη επεξεργασία των δραστηριοτήτων, αυτές σηματοδοτούνται ανάλογα προς το περιεχόμενό τους με διαφορετικά σύμβολα.

Προβλεπόμενος χρόνος για επεξεργασία του υλικού είναι δύο διδακτικά δίωρα, ένα για την εισαγωγή στην έννοια του μουσείου και ένα για την προσέγγιση του συγκεκριμένου μουσείου. Στο τέλος οι μαθητές καλούνται να συντάξουν σε πίνακα έναν κώδικα συμπεριφοράς στο μουσείο και να επιλέξουν τα εκθέματα που θα ήθελαν να επεξεργαστούν σ' αυτό, διαμορφώνοντας το δικό τους οδηγό του μουσείου, σύμφωνα με την πορεία που οι ίδιοι κρίνουν κατάλληλη ανάλογα προς τα ενδιαφέροντά τους. Οι ομάδες παρουσιάζουν τα αποτελέσματα των εργασιών τους και από κοινού αποφασίζουν ποιον «πίνακα συμπεριφοράς» και ποιον «οδηγό του μουσείου» θα αξιοποιήσουν κατά την επίσκεψή τους. Τέλος, καλούνται να συλλέξουν μόνοι τους πληροφορίες από επιλεγμένους διαδικτυακούς τόπους, ώστε να είναι καλύτερα προετοιμασμένοι για την επίσκεψη. Το φύλλο εργασίας κλείνει με τις τελευταίες οδηγίες για τη μεταφορά (Άλκηστις 1996, Δάλκος 2000, Χαλκιά 2002, Μουρατιάν 2003).

Υπόθεση εργασίας για την αξιοποίηση των φύλλων εργασίας είναι ότι η επίσκεψη που θα πραγματοποιηθεί είναι η πρώτη για το σχολικό έτος επίσκεψη της τάξης στο μουσείο. Αναγκαία προϋπόθεση είναι η εξοικείωση με το λογισμικό επεξεργασίας κειμένου (Word) και το διαδίκτυο (Internet).

2.4. Νέοι ρόλοι για μαθητές και διδάσκοντα

Σύμφωνα με τα παραπάνω, αναδύονται νέοι ρόλοι τόσο για τους μαθητές όσο και για το διδάσκοντα. Οι πρώτοι εμπλέκονται ενεργητικά στη διαδικασία μάθησης, συμμετέχοντας προσωπικά και συνεργατικά στη δόμηση της γνώσης. Είναι, επίσης, αυτοί που καθορίζουν το περιεχόμενο, τα όρια και τις δυνατότητες της μαθησιακής διαδικασίας, καθώς καθορίζουν με τις αποφάσεις τους την υλοποίηση του προγράμματος στο μουσείο, αναπτύσσουν κριτική σκέψη, λαμβάνουν αποφάσεις. Ο διδάσκων, από την άλλη πλευρά, παύει να είναι ο ex cathedra φορέας έτοιμης γνώσης· γίνεται ο συντονιστής του διαλόγου στην τάξη κι ο εμψυχωτής

των δράσεων που οι ίδιοι οι μαθητές αποφασίζουν να αναλάβουν.

3. Παρουσίαση των φύλλων εργασίας

3.1. Πρώτο διδακτικό δίωρο

Κατά το πρώτο διδακτικό δίωρο οι μαθητές προσεγγίζουν την έννοια του μουσείου και τις συναφείς με αυτό έννοιες. Το προτεινόμενο φύλλο εργασίας, σύμφωνα με τη στοχοθεσία, έχει ως εξής:

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1 Τι είναι Μουσείο;
--

Όνοματεπώνυμο μαθητών ομάδας:.....

.....

Τάξη:.....Τμήμα:..... Ημερομηνία:.....

Δραστηριότητα 1^η

Αφού χωριστήκατε σε ομάδες, διαβάστε τον ορισμό του μουσείου, όπως δίνεται από έναν διεθνή οργανισμό για τα μουσεία, το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM).

Μουσείο είναι ίδρυμα μόνιμο, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξης της και ανοιχτό στο κοινό, το οποίο αποκτά, συντηρεί, μελετά, κοινοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία.

(Καταστατικό 11ης Γενικής Συνέλευσης ICOM, Τμήμα II, άρθρο 3, Κοπεγχάγη 1974)

Ψάξτε στα εργαλεία μορφοποίησης κειμένου του Word για να βρείτε ένα τρόπο να επισημάνετε στο παραπάνω κείμενο με διαφορετικό χρώμα τις λέξεις /φράσεις που περιγράφουν:

- (α) τα χαρακτηριστικά των μουσείων,
- (β) τις υπηρεσίες που προσφέρουν τα μουσεία στους άλλους,
- (γ) τις λειτουργίες των μουσείων
- (δ) και τους σκοπούς λειτουργίας των μουσείων.

Δραστηριότητα 2^η

 Παρατηρήστε το χώρο γύρω σας... Καταγράψτε μερικά αντικείμενα μέσα σε αυτόν...

.....
.....
.....
.....

 Συζητήστε ποια από αυτά θα μπορούσαν να αποτελούν έκθεμα σε ένα μουσείο... Με το κατάλληλο εργαλείο μορφοποίησης γραμματοσειράς υπογραμμίστε τα...

Χρησιμοποιώντας τα εργαλεία εισαγωγής και επεξεργασίας πίνακα του Word προσπαθήστε να εισαγάγετε εδώ έναν πίνακα στον οποίο θα καταχωρήσετε τα αντικείμενα που σκεφτήκατε ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν εκθέματα, κατηγοριοποιώντας τα με κριτήριο το αν αποτελούν υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου ή του περιβάλλοντός του (σύμφωνα με τον ορισμό του ICOM).

Δραστηριότητα 3η

Επισκεφθείτε το διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Πολιτισμού ΟΔΥΣΣΕΥΣ (<http://odysseus.culture.gr/h/1/gh110.jsp>), όπου θα βρείτε το θεματικό κατάλογο των ελληνικών μουσείων.

Αντιγράψτε τον κατάλογο εδώ...

Προσπαθήστε να διαμορφώσετε έναν πίνακα χρησιμοποιώντας τα εργαλεία εισαγωγής και επεξεργασίας πίνακα του Word, στον οποίο θα περιλαμβάνονται στην πρώτη στήλη οι θεματικές κατηγορίες των ελληνικών μουσείων και στη δεύτερη στήλη από μία χαρακτηριστική φωτογραφία για κάθε θεματική κατηγορία. Φωτογραφίες μπορείτε να βρείτε και να αντιγράψετε εδώ ψάχνοντας στα μουσεία κάθε θεματικής κατηγορίας στην ίδια ιστοσελίδα. Δίπλα σε κάθε φωτογραφία πατήστε Εισαγωγή → Σχόλιο και καταγράψτε το μουσείο από το οποίο προέρχεται η φωτογραφία. Μην ξεχάσετε να αναφέρετε την προέλευση του υλικού που θα παραθέσετε στον πίνακά σας.

Δραστηριότητα 4^η

Στο μουσείο απασχολούνται συνήθως διάφορες ειδικότητες επαγγελματιών. Παρακάτω αναφέρονται μερικές από αυτές συνοδευόμενες η καθεμιά από μία εικόνα.

Συντηρητής

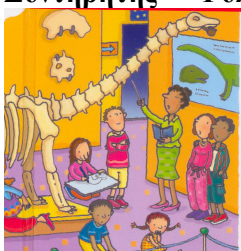
Φύλακας

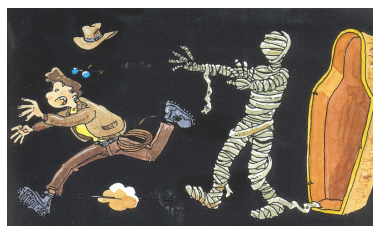
Αρχαιολόγος

Ξεναγός

Μουσειοπαιδαγωγός

Μουσειολόγος

Εστίατορας

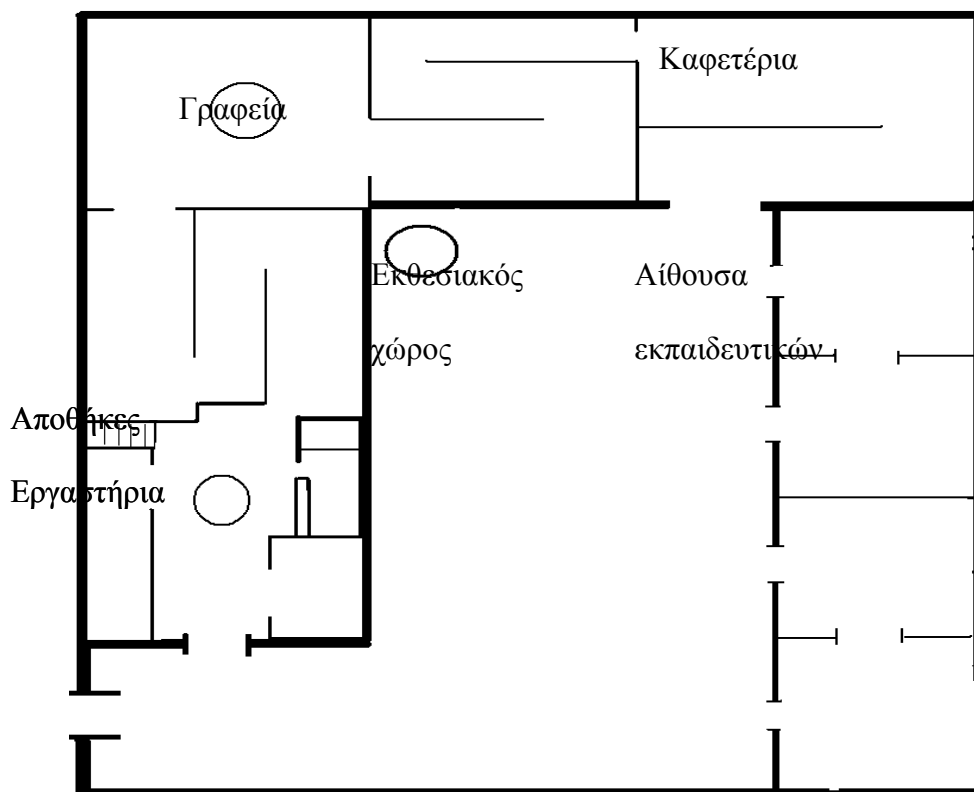
Προέλευση εικόνων Dieulafait 2002, Mantegazza 2005.

Συζητήστε για τις ειδικότητες αυτές...

Προσπαθήστε να μεταφέρετε κάθε εικόνα στο αντίστοιχο σημείο της κάτοψης του μουσείου που ακολουθεί και ομαδοποιήστε τις. Μπορείτε να μεγαλώσετε ή να μικρύνετε τις εικόνες όσο θέλετε.

3.2. Δεύτερο διδακτικό δίωρο

Κατά το δεύτερο διδακτικό δίωρο οι μαθητές προσεγγίζουν το χώρο που πρόκειται να επισκεφθούν, που στην προκειμένη περίπτωση είναι το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Το προτεινόμενο φύλλο εργασίας, σύμφωνα με τη στοχοθεσία, έχει ως εξής:

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2

Τι θα δούμε στο μουσείο; Πώς θα συμπεριφερθούμε;

Όνοματεπώνυμο μαθητών ομάδας:.....

.....

Τάξη:.....Τμήμα:..... Ημερομηνία:.....

Δραστηριότητα 1^η

Συζητήστε τι μπορούμε να κάνουμε και τι δεν μπορούμε να κάνουμε σε ένα μουσείο...

Καταγράψτε τις σκέψεις σας σε έναν πίνακα με δύο στήλες. Με τα εργαλεία ζωγραφικής εικονογραφήστε τον πίνακά σας με σημεία δηλωτικά προτροπής ή αποτροπής, ώστε να αποτελέσει αυτός ένα φύλλο κώδικα συμπεριφοράς στο μουσείο.

Δραστηριότητα 2^η

Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Ε.Α.Μ.) που θα επισκεφθούμε είναι το μεγαλύτερο αρχαιολογικό Μουσείο της Ελλάδας. Πληροφορίες γι' αυτό μπορείτε να αντλήσετε από την ηλεκτρονική διεύθυνση http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3249.

Τη διεύθυνση αυτή θα τη χρειαστούμε αρκετές φορές· για να μη δυσκολεύεστε στην απομνημόνευση της σύνδεσης μπορείτε να αντιγράψετε την ηλεκτρονική διεύθυνση του μουσείου και στη συνέχεια να επιλέξετε το αρκτικόλεξο Ε.Α.Μ. στην προηγούμενη παράγραφο και από το μενού Εισαγωγή να εισάγετε Υπερσύνδεση· κάνετε επικόλληση της διεύθυνσης στον πίνακα που σας παρουσιάζεται και πατήστε ΟΚ· έτσι πλέον μπορείτε να ανατρέχετε στην αρχική σελίδα του Ε.Α.Μ., χωρίς δυσκολία.

Στο Ε.Α.Μ. θα επισκεφθούμε την αίθουσα όπου εκτίθεται η Μυκηναϊκή συλλογή. Μερικά από τα εκθέματα που θα δούμε βρίσκονται στο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Πολιτισμού και συγκεκριμένα στις παρακάτω ιστοσελίδες:

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh41.jsp?obj_id=6223

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh42.jsp?obj_id=6223

http://odysseus.culture.gr/h/4/gh42.jsp?obj_id=6223&page=2

Δραστηριότητα 3^η

Ακολουθήστε τις οδηγίες που περιέχονται στις ιστοσελίδες για να συγκεντρώσετε πληροφορίες και φωτογραφίες για τα σημαντικότερα εκθέματα που θα δούμε.

Διαλέξτε τα αντικείμενα που προτιμάτε, και γράψτε εδώ γι' αυτά από ένα μικρό κείμενο 20-25 λέξεων. Μπορείτε να μετράτε τις λέξεις κάθε κειμένου επιλέγοντάς το και πατώντας Εργαλεία → Καταμέτρηση λέξεων.

Στη συνέχεια φτιάξτε το δικό σας οδηγό για την έκθεση διαμορφώνοντας την πορεία που εσείς κρίνετε καλύτερη με βάση κριτήρια χρονολογικά ή θεματικά (με βάση τη χρήση των αντικειμένων, το υλικό, την προέλευση ή ό,τι άλλο σκεφτείτε...).

Αντιγράψτε τις φωτογραφίες και αξιοποιήστε το πληροφοριακό υλικό. Μην ξεχάσετε να παραθέσετε στην αρχή λίγα λόγια για το μουσείο και τη συλλογή.

Παρουσιάστε κάθε ομάδα το δικό της οδηγό και το δικό της πίνακα συμπεριφοράς στο μουσείο.

Συζητήστε ποιο είναι το καλύτερο και γιατί.

Εκτυπώστε τον καλύτερο οδηγό και το καλύτερο φύλλο συμπεριφοράς, γιατί θα το πάρουμε μαζί μας στο μουσείο...

Δραστηριότητα 4η

Αν θέλετε μπορείτε να βρείτε επιπλέον πληροφορίες στο διαδικτυακό τόπο <http://www.ime.gr/chronos/02/mainland/gr/mg/index.html>, ενώ στη διεύθυνση <http://www.stoa.org/metis/Movies/mycenae/mycenae.mov>, σας περιμένει μια εικονική περιήγηση στις Μυκήνες.

Και να θυμάστε!!!

Η περισσότερη ενημερωμένη ομάδα θα ανταμειφθεί με μια μεγάλη έκπληξη στο μουσείο!

Τετάρτη 8:00 θα μας περιμένει το πούλμαν στην είσοδο του σχολείου.

Μην ξεχάσετε φωτογραφικές μηχανές, τετράδια, μολύβια, τον οδηγό σας και το φύλλο συμπεριφοράς!!!

Βιβλιογραφία

- Άλκηστις (1996). *Μουσεία και Σχολεία Δεινόσαυροι κι Αγγεία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Δαγδυλέλης, Β., Παπαδόπουλος, Ι. (2008). *Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης*. Τεύχος 1: Γενικό Μέρος, ΙΤΥ, Πάτρα.
- Δάλκος, Γ. (2000). *Σχολείο και Μουσείο*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Dieulafait, F. (2002). *Το βιβλίο της Αρχαιολογίας. Οδηγός των εξερευνητών του χρόνου*, ΙΜΕ & Ερευνητές, Αθήνα.
- Καμμάς, Σ. (χ.χ.). *Εισαγωγή στην Εκπαιδευτική Τεχνολογία. Θεωρίες Μάθησης και Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών*, Διαλέξεις 4&5 (διαθέσιμο στο διαδίκτυο, στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.aegean.gr/culturaltec/skammias/4ETDE%20100/03-TPE%20stin%20elliniki%20ekpaideusi.ppt>, τελευταία επίσκεψη 2.9.2008).
- Mantegazza, G. (2005). *Στο Μουσείο*, Σαββάλας, Αθήνα.
- Ματσαγγούρας, Η. (2004). *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση. Εννοιολογική Αναπλαισίωση και Σχέδια εργασίας*, Γρηγόρης, Αθήνα.
- Μούλιου, Μ. (2005). «Μουσεία: Πεδία για την κατανόηση του κόσμου», *Τετράδια Μουσειολογίας* Ι, 9-17.
- Μουρατιάν, Ζ. (2003). «Σχέδια εργασίας», στο *Σχέδια Εργασίας στην τάξη και στην πράξη*, Πατάκης, Αθήνα, 123-229.
- Νικονάνου, Ν. (2005). «Ο ρόλος της Μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα Μουσεία» *Τετράδια Μουσειολογίας* Ι, 18-25.
- Χαλκιά, Α. (2002). «Ένα βήμα πιο κοντά στο Μουσείο – Σχεδιάζουμε ένα φύλλο εργασίας και οργανώνουμε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα σε Μουσείο» στο Κόκκινος, Γ., Αλεξάκη, Ε., *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη Μουσειακή Αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 297-307.